

آزادی اعتراضات و تجمعات و محدودیت‌های آن در اندیشه شهید بهشتی

سیدامیرمهدی مشرف - عضو کارگروه سیاست

مقدمه

«آزادی و انتخاب آزادانه است که زندگی و شخصیت ما را زندگی و شخصیت انسانی می‌کند.» (حسینی بهشتی، ۱۳۸۵: ۱۶۰)

یکی از مفاهیمی که در اندیشه‌های شهید بهشتی، نقشی پر رنگ و مهم دارد، مفهوم آزادی است. ایشان معتقد هستند که خداوند انسان‌ها را موجوداتی عاقل، آزاد و مختار آفریده است و انسان‌ها از تمام اشکال جبر، مانند جبر اجتماعی، تاریخی، طبیعی و... آزاد هستند. البته این بدین معنا نیست که انسان از محیط، تاثیر نمی‌پذیرد بلکه بدین معناست که در نهایت این اراده انسان است که عامل انتخاب‌گری او می‌شود. در پس همین ویژگی انسانی است که مسئول بودن او نیز معنا پیدا می‌کند. چرا که زمانی که می‌گوییم انسان مختار است تا تصمیماتش

آزادی اعتراضات و تجمعات است. در مورد این که ریشه این حق چیست اختلاف نظر وجود دارد چرا که این حق را می‌توان هم به‌عنوان یک حق مستقل مورد بررسی قرار داد، هم به‌عنوان جلوه‌ای از آزادی بیان شناخت و مبانی را که برای دفاع از آزادی بیان ذکر می‌شود را به‌عنوان مبنای این آزادی در نظر گرفت. (سید فاطمی، ۱۴۰۱: ۱۶۱)

شهید بهشتی نیز آزادی را به سه بخش تقسیم می‌کند و می‌گوید: «آزادی، سه بخش اصلی دارد. بخش اول، آزادی عقیده و اندیشه؛ بخش دوم، آزادی بیان و قلم و اجتماعات و تظاهرات؛ بخش سوم، آزادی تشکیل احزاب و گروه‌های سیاسی و اجتماعی» (حسینی بهشتی، ۱۳۹۰، ج ۵: ۱۲۴)

بنابراین می‌توان گفت شهید بهشتی نیز آزادی اعتراضات و تجمعات را در کنار آزادی بیان تقسیم‌بندی می‌کند و می‌توان ادعا کرد که چهارچوب‌ها

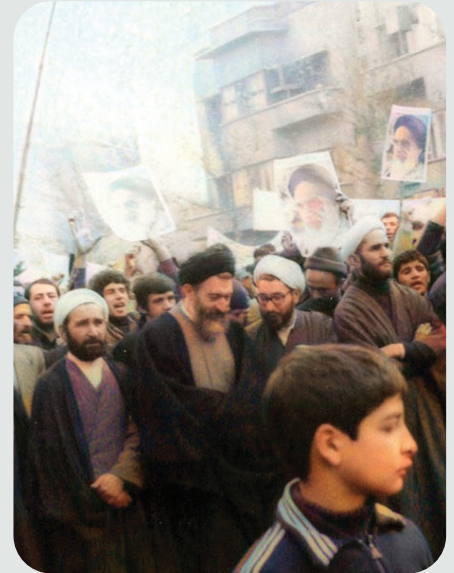
را به هر شکلی که می‌خواهد بگیرد و در هر مسیری که می‌خواهد گام بردارد بدین معنا خواهد بود که باید مسئولیت‌های انتخاب خود را نیز بر گردن بگیرد و نتایج حاصل از انتخاب خود را بپذیرد. چرا که تصمیمات هر فرد، مستند به اراده آزاد خویش است (حسینی بهشتی، ۱۳۸۸: ۱۷۵)

بنابراین می‌توان گفت آزادی، مفهومی است که با انسانیت انسان، گره خورده و نمی‌توان از او سلب کرد البته این به معنای مطلق بودن آزادی نیست و حدود آزادی را هم باید متناسب با مسئولیت انسان نسبت به آزادی خود فهم کرد.

۱. مبانی آزادی اعتراضات و تجمعات

در بالا از آزادی به صورت عام سخن گفتیم اما امروزه آزادی، جلوه‌های مختلفی به خود گرفته است. یکی از جنبه‌های آزادی،

و مبانی که برای آزادی بیان، برمی‌شماریم قابل تسری بر آزادی اجتماعات و اعتراضات نیز می‌باشد.

۱.۱. مسئولیت اجتماعی

در اندیشه شهید بهشتی یکی از مسئولیت‌های انسان، مسئولیت اجتماعی است. وجوب امر به معروف و نهی از منکر ایجاب می‌کند، از آن جایی که فرد از محیط تاثیر می‌پذیرد، فرد فرد اعضای جامعه اسلامی نسبت به فضای اجتماعی حساس باشند و در صورت دیدن هرگونه خطا آن را گوشزد کنند. چرا که فضای فساد، احتمال به خطا رفتن را افزایش می‌دهد. (حسینی بهشتی، ۱۳۹۶: ۹۸)

مسئولیت اجتماعی، سطوح مختلفی را شامل می‌شود. از یک‌سو مردم باید بر یکدیگر نظارت کنند تا فضای جامعه را سالم نگه دارند و از سوی دیگر باید بر مقامات و مسئولین نظارت کنند تا از مسیر انقلاب و اسلام خارج نشوند. (حسینی بهشتی، ۱۳۹۴: ۵۷) این مسئله چنان حائز اهمیت است که شهید بهشتی آزاد بودن مردم در انتقاد از حاکمان را از احکام اولیه اسلامی می‌داند، آن هم احکام اولیه‌ای که حکم ثانویه بردار نیستند و تحت هیچ شرایطی نمی‌توان این آزادی را به‌طور کامل از مردم سلب کرد.

(حسینی بهشتی، ۱۳۹۶ الف: ۴۸-۴۱) بنابراین می‌توان گفت که از آن جایی که مردم مسئولیت اجتماعی دارند که نسبت به دیگران و مسئولین، نظارت داشته باشند و در صورت دیدن خطا و مشکلی اعتراض خود را اعلام کنند تا جامعه دور از فساد و تباهی باقی بماند؛ باید آزادی تجمعات و اعتراضات، به‌عنوان یکی از ابزارهای موثر بیان اعتراض و انتقاد مردم وجود داشته باشد و جامعه و دولت اسلامی آن را به رسمیت بشناسد.

۱.۲. تربیت انسانی

در اندیشه شهید بهشتی، انسان‌ها موجوداتی دارای هدف هستند که برای پیمودن مسیر خود و عبور از چالش‌های موجود، نیازمند تربیت هستند. تربیت و رشد و نمو انسان در این مسیر تنها در بستری آزاد و به دور از جبر و زور میسر می‌شود. (حسینی بهشتی، ۱۳۸۵: ۶۲) البته منظور از آزادی، صرفاً آزادی بیرونی نیست بلکه آزادی درونی و رها شدن از بند هوی و هوس نیز در این جا مورد نظر است. به هر شکل می‌توان از آزادی به‌عنوان فراهم‌کننده بستر لازم برای تربیت و ساخته شدن انسان‌ها دفاع کرد. از آن جایی که حضور آزادانه در اجتماعات و اعتراضات که همراه با کار گروهی، احساس مسئولیت و... است و می‌تواند به خودسازی و خودشکوفایی افراد کمک کند، به‌عنوان عامل تربیتی و جلوه بارزی از آزادی با همین مبنا مورد تایید قرار گیرد.

۲. حدود آزادی اعتراضات و تجمعات

در هیچ جامعه‌ای نمی‌توان آزادی‌هایی که از سنخ عمل کردن هستند را به‌صورت مطلق پذیرفت چرا که این امر منجر به بی‌نظمی و ناامنی می‌شود، پر واضح است که در چنین اوضاعی حقوق و آزادی‌ها بی‌معنی خواهند بود و اتفاقاً بیش از پیش تضییع خواهند شد. پس با این اوصاف هرگاه

از آزادی صحبت می‌کنیم باید حدود آن را مشخص کنیم. این حدود نه به معنای از بین بردن آزادی، بلکه اتفاقاً به معنای صیانت و تضمین آن‌ها است. مسئله دیگر آن که گفتیم تجمعات و اعتراضات را می‌توانیم شکلی از بیان در نظر بگیریم. با این توضیح برای درک بهتر محدودیت‌های آزادی اعتراضات و تجمعات به محدودیت‌هایی که در اندیشه شهید بهشتی برای آزادی بیان وجود دارد نیز نگاه می‌کنیم و امکان این که محدودیت‌هایی را برای اجتماعات نیز در نظر بگیریم را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۲.۱. آسیب به معارف اسلامی

محیط اجتماعی بر ما اثر می‌گذارد. به این معنا که نمی‌توان تاثیر محیط بر فرد را نادیده گرفت. این که در افراد هوی و هوس شکل بگیرد یا میل به خداپرستی موثر است. پس نمی‌توان نسبت به محیط اجتماعی بی‌تفاوت بود. حال ممکن است یک شبه، یک تفکر اشتباه مانند ویروسی در جامعه رشد پیدا کند و اذهان را به خود مشغول کند و افراد را از پیمودن مسیر باز دارد. آیا با این تفاسیر، می‌شود از آزادی نشر کتب ضاله یا ترویج عقاید الحادی دفاع کرد؟

شهید بهشتی در این خصوص می‌فرماید: «نشر یک‌طرفه عقاید و افکار ضد اسلامی در جامعه اسلامی ممنوع است و از انتشار کتب ضلال و نشریات گمراه‌کننده جلوگیری می‌شود، مگر آن که با نشریات دیگر همراه باشد که به خواننده در تجزیه و تحلیل رسای این‌گونه عقاید و افکار اسلامی کمک کند.» (حسینی بهشتی، ۱۳۸۰: ۱۳۱) اما در مورد مطلب بالا تاملاتی وجود دارد. اولاً شهید بهشتی، به‌صورت مطلق هر بیانی که مخالف اسلام باشد را منع نکرده‌اند، بلکه بیان شدن چنین مباحثی در جامعه

این معناست که این تجمعات و اعتراضات نباید از اصول و موازینی که قانون اساسی و قوانین دیگر مقرر کرده‌اند خارج شود و در این چهارچوب می‌توان به خود قانون اساسی و به طریق اولی قوانین دیگر اعتراض کرد. (حسینی بهشتی، ۱۳۹۴: ۱۰۰-۹۹)

۲.۵. برهم زدن نظم و امنیت عمومی

موضوع دیگری که در خصوص آزادی تجمعات و اعتراضات قابل ملاحظه است، مسئله حفظ نظم عمومی است. در این خصوص شهید بهشتی معتقد هستند که اگر قرار باشد تجمعات به نحوی برگزار شود که موجب برهم خوردن نظم عمومی شود همه جامعه متضرر خواهد بود و خطرات بسیاری را برای کشور به همراه خواهد داشت. بنابراین پر واضح است نمی‌توان به تجمعی اجازه فعالیت داد که نظم جامعه را به خطر می‌اندازد. (حسینی بهشتی، ۱۳۹۱: ۶۵)

۳. آزادی تجمعات و اعتراضات در قانون اساسی

در اصل ۲۷ قانون اساسی مقرر شده است: «تشکیل اجتماعات و راه‌پیمایی‌ها، بدون حمل سلاح، به شرط آن‌که مخل به مبانی اسلام نباشد آزاد است.» (ق.ا.) برای تصویب این اصل در مجلس خبرگان قانون اساسی، بحث‌های بسیاری در می‌گیرد. به نحوی که این اصل بعد از دوبار عدم توفیق در تصویب و سه جلسه بحث و تغییرات بسیار تصویب می‌شود. متن ابتدایی و پیشنهادی کمیسیون مربوطه به این شرح است: «تشکیل اجتماعات و راه‌پیمایی‌ها بدون حمل سلاح و با اعلام قبلی در خیابان‌ها، میدان‌ها و مراکز عمومی آزاد است به شرط آن‌که مخل امنیت و نظم عمومی برخلاف مبانی اسلام نباشد. دولت باید امنیت اجتماع‌کنندگان و مراکز و مسیرها را تضمین کند و از درگیری‌های خشونت‌بار جلوگیری نماید.»

نظر گرفت و گفت که نباید تجمعات و اعتراضات به شکلی باشند که احساسات مومنان جریحه‌دار شوند. (حسینی بهشتی، ۱۳۸۸: ۴۰۶-۴۰۵)

۲.۳. دروغ و افترا، شایعه و توطئه

همان‌طور که گفته شد سالم بودن محیط اجتماعی در اندیشه‌های شهید بهشتی از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. از همین رو نمی‌توان نسبت به تجمعات و اعتراضاتی که با هدف توطئه بر علیه اسلام و انقلاب شکل می‌گیرند یا تجمعاتی که در آن‌ها دروغ و افترا راه دارد بی‌تفاوت بود و شهید بهشتی مقابله با این‌گونه اعمال را وظیفه تمامی دستگاه‌های حاکمیتی می‌داند. (حسینی بهشتی، ۱۳۹۶: ج ۳: ۵۸۳)

۲.۴. خروج از حدود قانونی

از نظر شهید بهشتی، تجمعاتی که در چهارچوب‌های مقرر در قوانین تشکیل شده باشند باید از تعرض مصون باشند و نباید کسی به آن‌ها حمله کند. (حسینی بهشتی، ۱۳۹۶: ج ۳: ۶۰۱) البته از این مسئله نباید این برداشت را داشت که در نظر شهید بهشتی، قانون اساسی یا قوانین دیگر نمی‌تواند مورد نقد و اعتراض قرار گیرد یا حتی تجمعاتی در اعتراض به آن‌ها شکل بگیرد. بلکه به

اسلامی را منوط به شرايطی دانسته‌اند. پس می‌توان گفت تحت شرايطی می‌شود یک کتاب یا مجله یا هر شکل دیگری از بیان که اسلامی نیست، اجازه انتشار بیابد. نکته دیگر آن که ایشان این موضوع را نسبت به کتب و نشریات بیان داشته‌اند، آیا می‌توان این محدودیت را به شکل دیگر بیان که همان تجمعات و اعتراضات است تسری داد یا خیر؟ چرا که شاید بتوان گفت تجمعات ولو آن‌که محتوای آن‌ها غیراسلامی باشند اثر کتب و نشریات را ندارند و نمی‌توانند بر محیط اجتماعی چنان اثری بگذارند که باعث مسموم شدن فضای جامعه اسلامی بشود. در پاسخ باید گفت به نظر این مطلب صحیح نیست و در تجمعات مختلف می‌شود بر گروه‌های مردم اثر گذاشت و تجمعات و اعتراضات گوناگون، توانایی ایجاد شبهه در جامعه را دارند بنابراین به نظر می‌رسد این محدودیت قابل تسری بر اعتراضات و تجمعات می‌باشد.

۲.۲. جریحه‌دار کردن احساسات مومنان

شاید در ابتدا به نظر برسد این تیتراژ با تیتراژی قبلی این همان است در صورتی که در این جا مسئله احساسات مومنان است و هرنوع احساس مومنان‌ه‌ای را در برمی‌گیرد و منحصر به احساسات مسلمانان نیست. شهید بهشتی در این خصوص به آیه‌ای از قرآن استناد می‌کنند که توهین به خدای بت‌پرستان را نیز منع کرده است. (انعام/۱۰۸) در مجموع باید گفت از آنجایی که هر کجا ایمان باشد، عشق و علاقه و حساسیت نیز وجود دارد پس باید مقدسات مومنان از تعرض دیگران در امان باشد و در جامعه اسلامی تحمل نمی‌شود که مطلبی بیان شود که منجر به جریحه‌دار شدن احساسات مومنین می‌شود. البته لازم به ذکر است که این محدودیت را نیز شهید بهشتی در خصوص آزادی بیان گفته‌اند اما به نظر می‌رسد که می‌توان این محدودیت را برای آزادی اعتراضات و تجمعات نیز در

فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی

حسینی بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۸۰) آزادی در اندیشه، حجاب و حدود آزادی در جامعه اسلامی (بی جا) سازمان انتشارات حسینی بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۸۵)، نقش آزادی در تربیت کودک، چاپ سوم، تهران: نشر بقیه

حسینی بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۸۸)، حزب جمهوری اسلامی مواضع تفصیلی، چاپ اول، تهران: نشر بقیه
حسینی بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۹۰) جاودانه تاریخ، تهران: روزنامه جمهوری اسلامی

حسینی بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۹۱)، حزب جمهوری اسلامی، گفتارها، گفتگوها، نوشتارها، چاپ دوم، تهران: روزنه
حسینی بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۹۴)، مبانی نظری قانون اساسی، چاپ دوم، تهران: انتشارات روزنه

حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۹۶)، سخنرانی‌ها و مصاحبه‌های آیت‌الله شهید دکتر سیدمحمد حسینی بهشتی، تدوین محمدرضا سربندی، چاپ دوم، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی
حسینی بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۹۶) الف)، اصول انضباط تشکیلاتی در اسلام، چاپ اول، تهران: روزنه

سید فاطمی، سید محمد قاری، (۱۴۰۱) جستارهایی تحلیلی در حق‌ها و آزادی‌ها، دفتر دوم، چاپ پنجم، تهران، نگاه معاصر

در مجموع باید گفت درمورد این اصل دو نگاه وجود داشت. عده‌ای معتقد بودند که اصل در اینجا مطلق بیاید و قیود لازم بعداً در قوانین عادی ذکر شود. اما عده‌ای دیگر مخالف این موضوع بودند. به باور این گروه این مسئله بسیار موضوع مهمی است که باید در همین‌جا قیده‌ای لازم ذکر شود چرا که معلوم نیست در قوانین عادی چه قیودی خواهد آمد. شهید بهشتی از جمله افرادی بودند که به نگاه اول باور داشتند و وجود قیود کلی که در اصول دیگر قانون اساسی آمده و همچنین قیود مشخصی که بعداً در قانون خواهد آمد کافی است و ذکر قید اضافی در متن قانون اساسی برای این اصل لازم نیست. (حسینی بهشتی، ۱۳۶۴: ۷۱۳)

جمع‌بندی

مفهوم آزادی، در اندیشه شهید بهشتی دارای جایگاهی رفیع و مهم است. آزادی اجتماعات و اعتراضات نیز از آن جهت که هم به خودسازی افراد کمک می‌کند هم با نظارت دائمی و پویا مردم بر مسئولین و جامعه، فضا را مبرا از آلودگی نگه می‌دارد و مانع از خروج انقلاب از ریل خود می‌شود، مورد تأیید و تأکید شهید بهشتی بوده است. اما باید به این نکته توجه کرد که اهمیت آزادی نباید ما را به این دام بیندازد که می‌توان آن را به شکل مطلق فرض کرد. آزادی نیز باید در چهارچوب همین مبانی که از آن صحبت شد قرار گیرد و متناسب با اهداف جامعه اسلامی باشد. از همین رو آزادی اجتماعات و اعتراضات در اندیشه شهید بهشتی دارای قیودی است که به آن‌ها پرداخته شد.

کتاب‌نامه

حسینی بهشتی، سیدمحمد، (۱۳۶۴)، صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، تهران: اداره کل امور

(حسینی بهشتی، ۱۳۶۴: ۶۸۴) اما شهید بهشتی با این پیشنهاد مخالف بودند چرا که بر طبق این اصل عبارت مراکز عمومی عنوان عامی است که می‌تواند مصادیق کثیر داشته باشد و اگر چند نفر بخواهند در مسجد نیز جمع بشوند و سخنرانی ترتیب دهند باید از دولت اجازه بگیرند حال این‌که این امر منطقی نیست. (حسینی بهشتی، ۱۳۶۴: ۶۸۴-۶۸۵) شهید بهشتی از آن رو که متن پیش‌نویس قانون اساسی را دارای ایرادات کمتری می‌بینند، جایگزین متن کمیسیون در جلسه مطرح می‌کنند، این متن به این قرار است: «تشکیل اجتماعات مسالمت‌آمیز آزاد است و مقررات مربوط به اجتماع و راهپیمایی در خیابان‌ها و میدان‌های عمومی به موجب قانون معین خواهد شد.» (حسینی بهشتی، ۱۳۶۴: ۶۸۵) در این متن تنها قیدی که برای اجتماعات آمده مسالمت‌آمیز بودن است. البته اگر قرار باشد اجتماعات در خیابان‌ها و میدان‌های عمومی برگزار شود لازم است ترتیباتی وجود داشته باشد تا نظم و امنیت مخدوش نشود و برای این امر، قانون اساسی، قانون‌گذاران عادی را موظف می‌کند که قوانین و مقرراتی برای مشخص کردن قیود لازم وضع کنند. اما ایرادی که به متن قبلی بود و همه تجمعات ولو آن‌که در مسجدی انجام می‌پذیرفت را مشمول قید می‌کرد به این متن وارد نبود.

همان‌طور که گفته شد متن پیش‌نویس از نظر شهید بهشتی ایرادات کمتری دارد. البته شهید بهشتی به این متن هم از آن جهت که قید مسالمت‌آمیز کش‌دار است و می‌شود از آن تفاسیری ارائه کرد که اصل این آزادی را به محاق برد آوردنش را در این‌جا می‌تواند آسیب‌هایی را به همراه داشته باشد. (حسینی بهشتی، ۱۳۶۴: ۷۱۴)